

HOMOKI-NAGY MÁRIA

HALLER KÁROLY

(1836–1911)

I. Életrajz

Haller Károly Nagyszébenben született 1836. október 14-én, de élete, egész tudományos és közéleti munkássága Kolozsvárral fonódott össze. Nagypja, akit Ferencnek hívtak, megbecsült tagja volt a székely közösségnek, ahova egyik őse katonaként került. *Az ugaros szőlőművelés* című munkáját többször is kiadták. Apja, Haller Sándor bányászati tisztviselő volt, s miután Nagybányára helyezték, a gyermek Haller itt kezdte meg elemi iskolai tanulmányait. A gimnáziumi éveket a szatmári főgimnáziumban töltötte. Szatmáron előbb filozófiát tanult, majd egyetemi tanulmányait a nagyváradi Jogakadémián végezte 1853 és 1856 között. A doktori oklevelet már Pesten szerezte meg. Pályáját előbb a kincstári ügyészségnél kezdte meg, majd 1863-ban a kolozsvári jogakadémiára nyert kinevezést, ahol az ausztriai magánjog, váltó-, s kereskedelmi jog és a bányajog tanára lett.¹

Amikor 1872-ben Kolozsvárott megnyitotta kapuit az egyetem, Haller itt folytatta egyetemi pályafutását, s magától értetődő módon itt is az ausztriai magánjog tanszékét kapta meg. Ezzel a kinevezéssel a Kolozsvári Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának azon tizenkét professzorának egyike lett, akik megalapozták Kolozsváron a jogi oktatást, s akik munkásságukkal nemcsak Kolozsvár szellemi életét gazdagították, hanem a magyar jogtudomány jelentős képviselőivé is váltak. Haller Károly többször volt az egyetem jogi karának dékánja, 1880/1881-ben az egyetem rektori tisztségét is betöltötte. 1881-ben nevezték ki a magyar magánjog rendes tanárává. 1905-ben vonult nyugalomba, 50 tanári pályán eltöltött év után.²

Az egyetemi tanári pálya mellett a kolozsmonostori állami gazdasági tanintézetnek is a tanára volt mintegy harminc esztendőn át, s ennek köszönhetőek a gazdasági élet területéről írt munkái. Ezek közé tartozott *Az agrariális törvényekről, az Iparunk föllendülésének tényezőiről s akadályairól* vagy *A gazdasági értékekről* írt munkái.³

¹ *Emlékkönyv* 3–8. pp.

² MÁRKI 1896, 169. p.

³ *Emlékkönyv* 9. p.

Tudományos pályája mellett közéleti tevékenysége is kimagasló volt. Kolozsvár polgármesterévé választották 1884-ben, mely tisztséget két éven át látta el. E tisztségének köszönhetően is lehetősége nyílt e város közéletéért munkálkodni, de ilyen irányú tevékenysége nem korlátozódott csupán a polgármesteri évekre. Egyetemi munkája mellett fáradhatatlanul dolgozott a városért és annak társadalmáért. Nemcsak a sokat emlegetett főteret alakította ki és tette Kolozsvárt Erdély és Magyarország meghatározó törvényhatóságává, hanem szervezőtehetségének, kitartásának, akaratának köszönhetően olyan egyleteket, közösségeket, szervezeteket hívott életre és alapított meg, melyek a város társadalmának és ifjúságának mindennapjaiban meghatározó szerepet töltek be. E tevékenységi köréhez tartozott az 1865-ben megalapított *Sétatér-Egylet*, mely testület a város szépítéséért, polgárosodásáért vállalt felelősséget. Városszépítő munkáit dicséri az Erzsébet sétaút kialakítása, az ún. vashíd építtetése. A város védelmének biztosítására tűzoltó-egyletet szervezett, valamint gondoskodott a város utcáinak és a tereinek a fásításáról is. A város felemelkedéséért szervezte meg az ún. szépítő-egyletet, amely kifejezetten a törvényhatóság épületeinek, utcáinak, tereinek megújításáról gondoskodott. A szépítés mellett gondja volt a város fejlesztésére is, melyet a vízvezeték-hálózat kiépítése, a közbúvághíd tervezése is fémjelez. 1884-ben jelent meg *A középítés* című munkája, amelyben Kolozsvár – mai kifejezéssel élve – modern várossá alakításának alapjait írta meg.⁴ Nevéhez kötődik Kolozsmonostor községnek Kolozsvárral való egyesítése is.

Haller tornavívó egyletet is alapított, valamint megépítette az ehhez szükséges tornacsarnokot, emellett korcsolya pályát és atlétikai klubot is létrehozott, majd 1873-ban lövész-egyletet alapított.

Az *Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületet* 1884-ben maga *Haller* hívta életre, s lett annak első elnöke.⁵ Ennek keretei között szívügyének tartotta az iparosok és a kereskedők folyamatos „továbbképzését”, s ezért éveken át felolvasóüléseket szervezett vasárnap délutánonként. Ezen kívül ő volt az *Erdélyi Gazdasági Egylet* intézője is.⁶

Széchenyi István emlékét nemcsak ápolta, hanem kezdeményezésére Kolozsvárra is megalakult az ún. *Kolozsvári Kör*, amely a kaszinó elődje volt. Neki köszönhető, hogy felállításra került a Kolozsvári testvérek híres Szent György szobrának másolata és kezdeményezte Hunyadi Mátyás szülőházának megjelölését is.

1904-ben az uralkodó főrendiházi taggá nevezte ki.

Haller Károly oktatói pályája és tudományos munkássága szorosan összefonódott egymással. Életét a közéleti tevékenysége mellett a tanítás töltötte ki, melyet az utókor számára is bizonyít az az *Emlékkönyv*, amelyet jogakadémiai tanári pályájának 40 éves évfordulójára állítottak össze. Ebben régi tanítványai – akik akkor már maguk is jeles szakemberek voltak – meleg szavakkal köszöntötték a mestert, aki fáradhatatlan energiával vezette be őket a jog, s ezenbélül a magánjog világába. Sajnos, előadásainak anyaga nem maradt fenn, pedig ma is követendő példaként szolgálhatna arra, miként adta át

⁴ FAZAKAS 2019.

⁵ Az EMKE első rendes közgyűlését 1885-ben tartották, s ettől számítva 1949-ig folyamatosan működött, s feladatának tekintette mindvégig a magyarság közművelődésének és gazdaságának a megerősítését.

⁶ <http://szabadsag.ro/-/108-eve-halt-meg-haller-karoly-kolozsvar-egykori-polgarmestere> (Letöltés ideje: 2020. február 3.

tanítványainak az elméleti tudás mellett azokat a gyakorlati ismereteket is, amelyek egy jogász számára a mindennapokban nélkülözhetetlenek. Az *Emlékkönyv* összeállítója Haller nagyapjának fiához, Haller Sándorhoz intézett intését is feljegyezték, amely akár Haller Károlynak, az unokának az *ars poetica*-ja is lehetett:

„Senki sem születik csak csupán magának,
Hanem szolgálni is Istennek s Társának.”⁷

II. Tudományos munkásság

Tudományos munkássága arra az időre esik, amikor a magyar nyelvű jogtudomány még csak kibontakozóban volt. Az 1848-1849-es szabadságharc bukását követően a Habsburg kormányzat egy erősen centralizált hatalmat épített ki, melynek során Erdélyt a Partiummal együtt elcsatolták Magyarországtól és közvetlenül Bécsből kormányozták. 1853-ban néhány hónap eltéréssel Magyarországon és Erdélyben is hatályba léptették az Osztrák Polgári Törvénykönyvet (OPTK), amely tény jelentősen befolyásolta magánjogunk fejlődését. Az Országbírói Értekezlet 1861-ben hatályon kívül helyezte az OPTK-át, valamint visszaállította a régi szokásjogi rendszert azokkal az eltérésekkel, amelyet az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokban megfogalmaztak. Ennek hatályát azonban Erdélyre nem terjeszthették ki, hiszen Magyarország és Erdély uniója csak az osztrák-magyar kiegyezési törvények hatálybalépését követően valósulhatott meg. A közjogi értelemben vett unió ugyanakkor nem jelentette a magánjog egységesítését, sőt 1868-ban megerősítették, hogy Erdélyben továbbra is az OPTK marad hatályban azzal a megszorítással, hogyha a magyar országgyűlés a magánjog bármely területén új törvényt alkotna, akkor azt már Erdélyben is alkalmazni kellett. Amikor Hallert 1863-ban kinevezték a kolozsvári jogakadémia tanárának, akkor az osztrák magánjog, a kereskedelmi és váltójog, valamint a bányajog tan-székét kapta meg. Ez tudományos pályáját is meghatározta, hiszen az ausztriai magánjogot nemcsak elméletben oktatta, hanem a gyakorlatban is alkalmazta. Jogakadémiai tanárságának az elején jelentette meg az első OPTK kommentárt, amelyet kibővített az erdélyi gyakorlati tapasztalatokkal. Majd 1884-ben ismét megjelentetett egy OPTK-t feldolgozó művet *Az osztrák általános polgári törvénykönyv (szövege) jelenleg még érvényes alakjában* címmel. A kötet megjelenésének éve árukkodó, mert 1882-től már a magyar magánjogi kodifikáció első résztervezeteiről folyt a tudományos vita.⁸

A magyar magánjog kodifikációja több évtizede az egyik legsürgetőbb feladata lett volna az országgyűlésnek. Különösen fontossá vált ez az 1848: XV. törvénycikk rendelkezése alapján, mely a magyar kormány feladatává tette egy magánjogi törvénykönyv tervezetének elkészítését. A forradalom és a szabadságharc hónapjaiban erre nem kerülhetett sor, s nem is igen volt erre a nagy munkára alkalmas ember Magyarországon. Frank Ignác halálát követően pedig a bécsi udvar inkább az OPTK hatálybaléptetéséről döntött. A magánjog kodifikációjának a kérdése a kiegyezést követően újból

⁷ *Emlékkönyv*, 8. p.

⁸ HOMOKI 2018, 74–75. pp.

napirendre került, s az akkori igazságügyi miniszter *Horváth* Boldizsár, öt jogászt bízott meg a magánjog egyes területeit érintő tervezetek elkészítésével. Mindezt megelőzte az a törekvés, amely egyrészt életre hívta az első jogi tudományos folyóiratokat, ahol lehetővé vált egyrészt az Európában ebben az időszakban elindult kodifikációs törekvések ismertetése, másrészt a gyakorló jogászok is lehetőséget kaptak arra, hogy véleményüket, gyakorlati tapasztalataikat megosszák egymással és olvasóikkal. A reformkorban megszületett magánjogi munkák után napvilágot láttak azok a monográfiák, amelyek már a neoabszolutizmus évtizedének magyar magánjogi intézményeit, illetve az Országbírói Értekezlet döntését követően kialakult gyakorlatot igyekeztek összefoglalni és a nagyközönség elé tárni. Meghatározó jelentőségű volt ezek közül *Ökrös* Bálintnak,⁹ *Kallós* Lajosnak,¹⁰ *Suhayda* Jánosnak¹¹ majd pedig *Dell'Adami* Rezsőnek¹² a munkássága. A jogtudomány területén megjelenő folyóiratok, még ha csak rövid életűek voltak is, valamint a néhány magyar nyelvű monográfia jelentősen hozzájárult a jogtudomány elméleti művelése mellett a magyar jogi szaknyelv kialakításához is.

Mindez nélkülözhetetlen volt a kodifikációs munka előkészítéséhez. Ezzel egyidejűleg a törvényalkotóknak azt is el kellett dönteni, hogy magánjogunk kodifikációs munkálatainál, milyen irányzatot kövessenek. Szerkezetét és dogmatikáját tekintve a gyakorlatból ismert OPTK rendszerét alkalmazzák-e, amely tulajdonképpen a gaiusi institutio-rendszer hármasságát követte, vagy áttérjenek az ugyanebben az időben elindult német magánjogi kodifikációt megalapozó és a történeti jogi iskola képviselői által kidolgozott pandekta-rendszerre és annak ún. ötös felosztására. Érthető módon az osztrák törvénykönyvtől teljesen el akartak szakadni – bár a gyakorlatban, különösen a telekkönyvvel összefüggő kérdésekben változatlanul az OPTK szabályait alkalmazták – ezért a hazai joggyakorlattól idegen dogmatikai rendszer irányába fordultak.¹³ Ez a magyarázata annak, hogy a tényleges kodifikáció első résztervezetei a pandekta-rendszer mintájára készültek el. Legelőször a *Hoffmann* Pál¹⁴ majd *Győry* Elek¹⁵ által elkészített általános rész jelent meg, majd *Teleszky* István¹⁶ öröklésjogi tervezete, ezeket követte a dologi jogi tervezet *Halmosy* Endrétől¹⁷ és legutoljára az *Apáthy* István¹⁸ által készített kötelmi jog. Itt kapcsolódik össze a magánjogi kodifikációs törekvés *Haller* Károly tudományos munkásságával. 1884-ben, amikor az OPTK kommentárja elkészült, azt már azzal a gondolattal adhatta ki, hogy egyrészt látni lehessen, milyen magánjogi rendszer – ha lehet ezt ténylegesen rendszernek mondani – élt Erdélyben, másrészt mintegy összefogla-

⁹ ÖKRÖS 1861.

¹⁰ KALLÓS 1865.

¹¹ SUHAYDA 1864.

¹² DELL'ADAMI 1887.

¹³ Vö. a *Budapesti Szemlé*ben közölt tanulmányt a magánjogi kodifikációról: Az OPTK „a mely casuisticus rendszerével a bíró kezeit szigorúan megköté, a szokás tekintélyét és hatályát végkép eltörle, az analógiának igen jelentéktelen tért hagyott fenn, s a bíróságok döntvényeinek hatályát csak az illető per körére szorítá.” *Budapesti Szemle* 19. kötet. Pest, 1864. 368. p.

¹⁴ HOFFMANN 1871.

¹⁵ GYŐRY 1882.

¹⁶ TELESZKY 1882.

¹⁷ HALMOSY 1882.

¹⁸ APÁTHY 1882–1884.

lásként azért, hogy a magyar magánjogi törvénykönyv elkészítése előtt, utoljára lezárhassa azt a korszakot, amely az OPTK által befolyásolt magánjogi rendszerünket jellemezte.¹⁹

Amikor az első résztervezetek elkészültek és széles körben a jogász társadalom számára is megismerhetővé váltak – többek között a *Jogtudományi Közlöny* szerkesztőinek a jóvoltából – Haller Károly is szükségét érezte annak, hogy a tervezetekről, illetve azok egy részéről véleményt alkosson. Nem a mai értelemben vett tanulmányokat írt az egyes magánjogi intézményekről, hanem a tervezetben megfogalmazott szabályokhoz fűzött rövidebb, hosszabb megjegyzéseket. Ezekből kitűnik széleskörű ismerete a kor már elkészült és a gyakorlatban is kipróbált vagy éppen ezekben az évtizedekben szerkesztett törvénykönyveiről, az abban megfogalmazott és alkalmazott megoldásokról.

A magyar magánjogi kodifikáció történetének érdekes időszaka – tudománytörténeti szempontból is – az első résztervezeteknek az elkészítése, közzététele és az ezekkel kapcsolatban megjelenő vélemények. Az 1870-es évek végén a német kodifikációs törekvések megoldásait igyekeztek nálunk is követni, amely törekvésnek egyik, még ha nem is sikeres eredménye az ún. általános rész elkészítése.²⁰ Erre először Hoffman Pál, majd pedig Győry Elek kapott megbízást. A legtöbb kritika azért érte a két szerzőt, mert egy egységes koncepció hiányában nem lehetett tudni, mit rögzítsenek az általános részben és mi kerüljön az egyes résztervezetekbe. Bár a törvénykönyv alkotói és a kodifikációval összefüggő vitákba bekapcsolódó széles jogászai társadalom igen jól ismerte mind a szász törvénykönyvet, mind a francia *Code civil* megoldásait vagy a svájci törvénykönyv tervezetét, sokszor egyet is értettek az ezekben megfogalmazott normákkal, vagy azok átvételével, a már ismert kodifikációs hibáknak a magyar joggyakorlatba való átültetésétől viszont óva intették a jogalkotókat.

A kodifikáció sikerének akadályát képezte az a tény, hogy az egyes résztervezetek alkotói egymás munkáját sem ismerték, ezért a magánjog egyes területei között kapcsolódási pontokra vagy nem utaltak, vagy ugyanazon jogintézmény több helyen is említésre került.

A legnagyobb probléma mégis abból adódott, hogy a felkért szerzők eltérő gyorsasággal, intenzitással dolgoztak, aminek az lett a következménye, hogy az általános részi tervezetek mellett Teleszky István az öröklési jog tervezetével jóval hamarabb elkészült, mint a többiek. Ennek az is oka lehetett, hogy már az Országbírói Értekezlet tárgyalásán, miközben az ősiség eltörlését és a kötött tulajdoni rendszer felszámolását hosszú vita után megerősítették, szükségesnek tartották, hogy az öröklési jogi kérdésekre új szabályokat alkossanak, miközben a vagyonjogi intézmények vonatkozásában vagy újra érvényre juttatták a régi szokásjogi normákat, vagy mint például az ingatlan dolog forgalmával összefüggésben, a telekkönyvi szabályok kiépítése mellett az OPTK rendelkezéseit hagyták hatályban.²¹ Ennek ismeretében joggal feltételezhette mindenki, hogy a pandekta-rendszernek megfelelően a dologi jogi és a kötelmi jogi tervezeteket ráérnek később is elkészíteni. Fontosabbnak tűnt az öröklési jogba tartozó egyes kérdéseknek a tisztázása. A vita ebből bontakozott ki, hiszen joggal vetődött fel az a kérdés, hogyan

¹⁹ Vö.: DÓSA 1861.

²⁰ Erre jó bizonyíték az Apáthy István által elkészített Kereskedelmi törvényünk (1875: XXXVII. tc.), amely a német kereskedelmi törvény alapján született meg.

²¹ *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* 21.§

lehet a családi jogi szabályok, a tulajdon és a birtok jogának rendezése nélkül öröklési kérdésekről beszélni. Mennyire lehet a szabad rendelkezési jogot kiterjeszteni halál esetére, vagy mennyire lehet az örökhatározó akaratát korlátozni?

Miután a résztervezetek közül az általános rész tervezete és az öröklésjogi tervezet készült el legkorábban, *Haller* Károly is ezekhez fűzött megjegyzéseket.²² A *Jogtudományi Közlöny* hasábjain 1881 decemberében *Győry* Elek tervezetével kapcsolatban közzétette észrevételeit, melynek bevezető soraiban a következőket írta: „[...] *hazafias kötelességet vélek teljesíteni s meg vagyok győződve, hogy a szakemberek sorából még számosan és több hivatással fognak hozzájárulni, hogy alkotandó polgári törvénykönyvünk minél tökéletesebb lehessen.*”²³ Észrevételei között – mert mint mondta nem bírál- ni akart, csak jobbitani – legelőször a készülő kódex címét tette kritika tárgyává. Az 1880-as években a magánjogi kódex első tervezetének az „általános magyar magánjogi törvénykönyv” címet adták. Ezt két ponton bírálta *Haller*. Egyrészt azért, mert nem a magyar magánjogot szabályozták, hanem a magánjogi viszonyokra vonatkozó törvény- könyvet készítettek, másrészt helyesebbnek vélte, ha polgári törvénykönyvnek nevezték volna az új kódexet. Összefoglalóan „*Magyar általános polgári törvénykönyv*”-nek javasolta elnevezni a készülő munkát.²⁴

Győry Elek az általános rész tervezetének első szakaszaiban a magánjogra vonatkozó jogforrási hierarchiáról beszélt. Magánjogi rendszerünkben a jogforrási hierarchia pontos meghatározása döntő jelentőségűvé vált. A rendi korban a törvény és az országos szokásjog egymás mellé rendelt jogforrások voltak, és ahogy azt a *Tripartitum* évszázadokra rögzítette, a két jogforrás egymást kiegészíthette, pótolta, de éppen a szokásjog le is ronthatta a törvény hatályát. Kereskedelmi törvényünk volt az első, ahol kimondták, hogy a kereskedelmi viszonyokra, a kereskedelmi ügyletekre a törvényt kötelező alkalmazni, a kereskedelemre vonatkozó szokásjogot csak akkor, ha a törvény valamiről nem rendelkezett és az erre vonatkozó szokásjogi normát a bíró és a felek egyaránt ismerték. (1875: XXXVII. tc. 1.§) Ilyen előzmények után a magánjogi kodifikáció során állást kellett foglalni abban a kérdésben, hogy az elkészült kódex mellett teret engednek-e a szokásjognak és ha igen milyen mértékben. A *Győry* Elek-féle tervezet a jogforrások között továbbra is teret engedett a törvény mellett a szokásjognak. *Haller* Károly ezt önmagában nem kritizálta, de azt igen, hogy véleménye szerint a jogszokás és a szokásjog között *Győry* nem tett különbséget. A Tervezet a jogszokásnak tulajdonított törvényt magyarázó és törvénytótló jelleget, amit *Haller* kifejezetten ellenezett. Mi a jogszokás, kérdezte. „*A jogszokás [...] nem egyéb, mint valamely jogviszony létesítésére irányuló szabad cselekvény helyes voltáról alkotott vagy öntudatlanul, mintegy benső szükség érzetéből képződött meggyőződésből folyó gyakori ismétlése hasonló cselekményeknek.*” Ha a jogszokást jogforrási jelleggel ruházzák fel, mennyi időre van ahhoz

²² Sajnos nem lehet pontosan meghatározni, hogy a Tervezet egészéről mi volt a véleménye *Haller*nek. Nyomatásban először csak a törvényes öröklésre vonatkozó részek jelentek meg, ehhez fűzött megjegyzéseket, de a később megjelent végrendeleti öröklésről szóló tervezethez már nem.

²³ HALLER 1881. 421. p.

²⁴ A polgári jelző használatát azért szorgalmazta, mert a kiegyezés után elkészült több törvény, mint pl. a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868: LIV. tc., vagy az ezt módosító 1881: LIX. tc., vagy az 1878: V. tc. a Csemegi kódex már így használta a magánjogi viszonyokra vonatkozó szabályokat. HALLER 1881. 421. p.

szükség, hogy ezt a bíró magára nézve kötelezőnek tekintse?²⁵ Érdemes Haller véleményét Jellinek Arthur²⁶ gondolataival is összehasonlítani. Jellinek kifejtette, hogy a magánjogi törvénykönyv szükségszerűen reform munka, amely ellentétbe fog kerülni mind a magyarországi magánjoggal, mind pedig az erdélyi magánjoggal. Ha jogforrásként továbbra is megmarad a szokásjog, akkor az óhatatlanul a régi jogintézményeket fogja továbbéltetni és a szokásjog természetéből kifolyólag eltérő normák fognak érvényesülni az ország különböző területein. Különösen igaz ez az öröklési jog területén. „Örökjogunk az ősiség eltörlése dacára még a rendi szervezetnek befolyása alatt áll, s a szokásjogban ez irány tápot nyerhetne, s a törvénykönyv szellemével ellenkező, az indokolás szerint ugyancsak hézagpótló szabványok jutnának érvényre.”²⁷ Jellinek arra is felhívta a figyelmet, hogy a törvénykönyv egyes résztervezetei között ellentét húzódik meg a szokásjog jogforrási szerepét illetően. Amíg az általános részben általános érvennyel elismerték annak jogforrási szerepét a jövőre vonatkozóan is, az Apáthy István által készített kötelmi jogi tervezet kifejezetten tiltotta annak alkalmazását. A bírókat nem lehet annak a bizonytalanságnak kitenni, hogy egy formálódó szokásjog alapján hozzanak ítéletet. Ez veszélyezteti a bírói függetlenséget, „[...] bizonytalanná és önkényessé tenné a jogszolgáltatást.”²⁸ A bírói függetlenség elvének következetes érvényesítése biztosítja azt, hogy a bíró minden befolyástól mentesen tudjon egy-egy konkrét ügyben a meglévő jogszabályok, és nem a formálódó jogszokás alapján dönteni.²⁹

Haller Károly észrevételeiben – nemcsak az általános részre, hanem az öröklési jog tervezetére is – gyakran tett a magyar jogi szaknyelvre vonatkozó megjegyzéseket. A magyar szaknyelvi terminológia a 19. század második felére még nem alakult ki teljesen, sokszor a német terminus technikusok szó szerinti fordítását alkalmazták. Az új törvénykönyv alkotásának folyamatában Haller erre a hibás gyakorlatra is igyekezett kollégái figyelmét felhívni és többször javaslatot tett a magyar terminus technikusokra. Erre kiváló példa a dologi jog megnevezése, amelyet az OPTK magyarországi hatálybalépését követően a „*ius in rem*” fordításaként „*dologbeli*” jognak neveztek. Haller azt javasolta, hogy helyesebb lenne a „*dologi jog*” megnevezés. Hasonlóképpen a személyi jog területén a „*természeti*” személy helyett a „*természetes*” személy kifejezést ajánlotta.

Valóságos nyelvészeti értekezést írt a kötelmi jog tervezete kapcsán „a közös és egyetemleges kötelmek” szóhasználatáról. Különösen az egyetemleges kifejezést bírálta, amely véleménye szerint egy rosszul átvett gyakorlatként él a magyar jogi szaknyelvben, amelyet a jogászokon kívül más nem is ért. „*Az egyes intézmények elnevezésénél mindig oly kifejezést kell választanunk, melyből már az is, ki nem szakember, legalább sejttesse a szónak jelentését. Ilyennek teljességgel nem tekinthető az egyetemleges szó, melyet a mívelt magyar ember sem érthet meg, ha csak azt külön meg nem tanulta. E kifejezés az osztrák ptkv hivatalos magyar fordításának köszöni életét.*”³⁰

²⁵ Uo.

²⁶ Jellinek Arthur (1852–1929), ügyvéd, országgyűlési képviselő. Több cikke jelent meg a *Jogtudományi Közönyben* a magánjogi törvénytervezetekről.

²⁷ JELLINEK 1882. 174. p.

²⁸ HALLER 1881. ugyanezt a véleményt képviselte JELLINEK 1882. 174–175. pp.

²⁹ HALLER 1881. 421–422. pp. Vö. A bírói hatalomról szóló 1869: IV. tc.

³⁰ HALLER 1884. 251. p.

Haller következetességét bizonyítja a kötelmi jog általános részének tervezetéhez fűzött megjegyzése is, amikor a bánatbér és a bánatpénz jelentés-tartalmi különbségére utalt. Az OPTK hatására jelent meg a magyar joggyakorlatban a bánatbér kifejezés, amit már a kereskedelmi törvény is bánatpénznek³¹ nevezett. *Haller* véleménye szerint a bánatbér kikötése esetén a felek csak feltételesen kötötték meg a szerződést, ha a bánatbért fizető mégsem akarná a szerződés teljesítését, akkor ennek lefizetése mellett elállhat, visszaléphet a szerződéstől.³² Ellenben a bánatpénz az a pénzüsszeg, amelyet árverésnél a vásárolni szándékozó köteles előre letenni, „[...] s melynek az a rendeltetése, hogyha a vevő [...] az árverési feltételeknek a kiszabott időben eleget nem tett, a bánatpénz elvesztésén felül az ő költségére és veszélyére új árverés hirdettetik.”³³ *Haller* éppen ezért a kötelmi jogban a bánatbér kifejezést javasolta meghonosítani, mert álláspontja szerint – melyet többször kihangsúlyozott a résztervezetekhez fűzött észrevételeiben – „[...] a törvénynek különben is arra kell törekednie, hogy a jogintézmények jelzésére használt kifejezések műszavak jellegével bírnak, s úgy az irodalomban, mint a gyakorlatban legalább a szakemberek előtt, körülírás és megmagyarázás nélkül is megérthetők legyenek.”³⁴

Győry Elek tervezetéhez fűzött észrevételeiből érdemes még a jogi személyekre vonatkozó megjegyzéseit megemlíteni. A kereskedelmi törvény hatálybalépését követően a kereskedelmi társaságok jogi személyisége kapcsán bontakozott ki a magyar szakirodalomban élénk vita arról, hogy mely társaságok tekinthetők jogi személynek és melyek nem.³⁵ A magánjog keretei között – az első résztervezetek készítésekor még az volt az álláspont, hogy a kereskedelmi törvénybe foglalt szabályokat is beillesztik a magánjogi kódexbe – *Haller* elegendőnek tartotta, hogy a jogi személyek közül csak a testületek és az alapítványok között tegyenek különbséget. Nem tartotta szükségesnek, hogy az állam, mint jogi személy külön nevesítve legyen. Véleménye szerint az állam nemcsak a magánjogi viszonyok között, de „minden egyéb vagyoni jogi viszonyokban” is jogi személyként vehet részt és ez a testületek keretei közé illeszthető. E ponton vitába szállt *Vavrik* Bélával, aki az államot önálló jogi személyként kívánta nevesíteni. *Haller* még azt sem tartotta szükségesnek, hogy a magánjog keretei között a közttestületek és a magán-testületek között különbséget tegyenek. A jogi személy cselekvőképessége tekintetében a jogi személy nevében eljáró képviselő cselekvőképességét hangsúlyozta. „A jogi személyek helyett, a szervezetüket meghatározó szabályok szerint arra hivatott képviselőik bírnak cselekvési képességgel.”³⁶ Ez a megjegyzés igazából azt bizonyítja, hogy a jogi sze-

³¹ OPTK 909.§; Kereskedelmi törvény 1875: XXXVII.tc.. 278–279. §§

³² A régi magyar magánjog szerződési biztosítéka az ún. *vinculum* volt, melyet kötésbeli büntetésnek fordítottak. Ez jelentette a polgári korban meghonosodott kötbért, de magába foglalta a bánatbért is, ahogy arra a levéltári forrásokban példát lehet találni.

³³ HALLER 1887. 242. p. Napjaink szóhasználatában a bánatpénz kifejezés rögzült, amely a szerződéstől való elállás jogának kikötését jelenti.

³⁴ HALLER 1887. 242. p.

³⁵ Nagy Ferenc tette fel a kérdést, hogy „vallyon a modern associatiok, nevezetesen a kereskedelmi társaságok sorozhatók-e az ú. n. jogi személyek közé, avagy nem-e megfelelőbb és helyesebb a jogi természetük megállapításánál a közönséges magánjogi társaság (societas) és ezzel kapcsolatban a közös tulajdon (condominium, communio) alapfogalmaiból indulunk ki [...] a kereskedelmi társulatok általánosan vonhatók-e egy közös fogalom alá, visszavezethetők-e egy közös alapelve.” NAGY 1878. 117. p.

³⁶ HALLERk 1881. 430.

mélyek jog- és cselekvőképessége ma már nem képezi vita tárgyát, de a 19. század második felében mindennek értelmezése, még komoly vitákat generált. *Haller* véleményének viszont a jogi személy képviseletében eljáró személy vétkes magatartásának megítélése szempontjából volt és van jelentősége. A Tervezetben megfogalmazott szabály³⁷ alapján nem látta jól elkülönítve a jogi személy vétkességét és a jogi személy képviseletében eljáró személy vétkes magatartásának következményeit. *Haller* azt kívánta hangsúlyozni, hogy a jogi személy „[...] felelős mindazon kárért, melyet képviselője e minőségében jogellenes cselekvénye vagy mulasztása által harmadiknak okozott, fenmaradván természetesen viszkereseti joga a neki felelős képviselőjével szemben.”³⁸ Ezt az elvet már a magyar joggyakorlat is elfogadta azelőtt,³⁹ hogy a kereskedelmi törvény megszületett volna.

Az általános rész tervezetére vonatkozó megjegyzései 1881 decemberében megszakadtak. A *Jogtudományi Közlöny* 1882. évi számaiban már a törvényes öröklés tervezetével kapcsolatban közölték észrevételeit,⁴⁰ ahol a márciusi számban a következők olvashatók. „A tervezet közzététele óta eltelt hosszú idő azonban arra mutat, hogy annak megbírálására nem akad vállalkozó. Nemhogy pedig úgy tűnjék ki, mintha a tervezethez még szó sem férne, holott az a megvitatásra érdemes sok anyagot tartalmaz, legyen szabad nekem a sorompóba lépnem s a javaslatra szerény észrevételeimet megtennem.”⁴¹ *Teleszky* már 1881-ben elkészült munkájával,⁴² ami indokolással együtt jelent meg több részletben, de érdemi vita 1882 tavaszáig nem bontakozott ki erről a jogásztársadalomban. *Haller*, aki korábban már az általános rész egyes kérdéseire is hozzászólt, most elérkezettnek látta az időt, hogy e témában is véleményt mondjon, vállalva, hogy nem mindenki fog egyetérteni vele.

Az öröklésjogi tervezetben *Teleszky* a szabályozandó anyagot öt fejezetre osztotta, és az általános szabályokat követően előbb a törvényes öröklésről, majd a kötelesrészről, a végintézkedésről és végül az örökség és a hagyomány megszerzésével kapcsolatos jogviszonyokról beszélt. *Haller* nem tette kritika tárgyává a joganyag ilyen módon való felosztását, de azt már vitatta, hogy az örökhagyó szabad rendelkezési jogát megtettesítő végintézkedést csak a törvényes öröklést követően kívánta a szerző tárgyalni. A jó törvénykönyv szerkesztés alapjának tartotta, hogy „[...] a vezérelvnek okvetlen meg kell előznie az abból levezetett fogalmakat, a szabálynak a kivételeket, a jognak a megszorításokat.”⁴³ Márpedig a kötött tulajdoni rendszer megszüntetését követően a magánjog meghatározó alapelve volt, hogy a tulajdonos szabadon rendelkezhet vagyonáról, amely az öröklési jogban úgy jut kifejezésre, hogy az örökhagyó halála eseté-

³⁷ GYÓRI 1882. 46. § (2): „Ezen helyettesített cselekvési képesség azonban rendszerint nem terjed ki a jogi személy képviselőinek vétkességéből eredő cselekményeire.”

³⁸ HALLER 1881. 430. p.

³⁹ 1874: XVIII.t.c. A vaspályák által okozott halál illetve testi sértés felelősségéről.

⁴⁰ Sajnos ezek alapján azt sem lehet megállapítani, hogy tényleg nem írt többet az általános részi tervezethez vagy a *Jogtudományi Közlöny* szerkesztősége adott mások véleményének helyt.

⁴¹ HALLER 1882. 97. p.

⁴² TELESZKY tudatosan készült a magyar öröklési jog kodifikálására. 1876-ban jelent meg az *Örökösödési jogunk törvényhozási szabályozásához* című munkája, amelyben az öröklési jog történeti gyökereit kutatta. Vö. PÓLAY 1974.

⁴³ HALLER 1882b. 98. p.

re is szabadon rendelkezhet a hagyatékáról. Ezért a végintézkedés szabályairól – végrendelet, öröklési szerződés, halál esetére szóló ajándékozás – szükséges egy törvénykönyvnek először rendelkeznie, és csak ezt követheti a törvényes öröklésre vonatkozó szabályok rögzítése. *Haller* külön felhívta a figyelmet arra, hogy a Tervezetben követett szerkezeti elemek sorrendje ellentmond az indokolásban megfogalmazottaknak, hiszen az öröklésjogi tervezet indokolása is kimondta, hogy törvényes öröklésnek csak akkor van helye, „*ha érvényes végrendelet vagy öröklési szerződés nem létezik, vagy ha az hatályba nem lép [...]*”.⁴⁴

Az OPTK hatására, az ITSZ-ben is rögzített módon jelent meg a magyar öröklési szabályok között az örökhagyó akaratának korlátozását jelentő kötelesrész intézménye. *Haller* ezzel kapcsolatban is felhívta a figyelmet arra, hogy a kötelesrész a végrendeleti szabadság korlátozását, mint az általános szabálytól való eltérést biztosító kivételt jelenti, ami azt követeli meg, hogy előbb a végintézkedésről kell rendelkezni és csak ezt követheti a kivételes szabálynak, a kötelesrészre vonatkozó normáknak a rögzítése. Tehát a Tervezetben javasolt sorrendet ez esetben is fel kell cserélni. „*Ha [...] a törvénykönyv a köteles rész intézményét elfogadja, a mint a javaslat ezt teszi is, az erre vonatkozó meghatározásoknak meggyőződésem szerint okvetlen a végintézkedésre vonatkozó szabályokhoz kell sorakozniok.*”⁴⁵ Ezek alapján *Haller* az öröklési jog szabályozásának a következő szerkezeti sorrendet javasolta. „*I. cím: Általános meghatározások; II. cím: Az örökhagyó kijelentett akarata szerinti öröklés; III. cím: A köteles részről; IV. cím: A törvényes örökösödésről; V. cím: Az örökség és hagyomány megszerzéséről.*”⁴⁶ Észrevételeiben *Haller* többször visszautalt a Tervezet általa helyesebbnek tartott szerkezetére. Ezt tette többek között az öröklési igény kérdésének tárgyalásánál, amikor az öröklési igény sorrendjének meghatározásánál „*[...] a végrendeleten, öröklési szerződésen vagy a törvény rendelkezésén alapuló*” sorrendet javasolta követni.⁴⁷ Ugyanitt utalt arra, hogy hazánkban mind a végrendeleti, mind a törvényes öröklés párhuzamosan állt fenn.⁴⁸

A *Jogtudományi Közlöny* szerkesztői *Haller* észrevételei mellett helyezték el egy másik gyakorló jogász véleményét, aki azt a kérdést intézte egyrészt az olvasókhoz, másrészt a Tervezet készítőjéhez, hogy „a végrendelezési szabadság alapjára állított örökösödési törvénytervezetben szabad-e a végrendeletet, mint öröklési címet habár csak formailag [...] a másodszorba tenni.”⁴⁹ Indokolásként még hozzáfűzi azt is, hogy nemcsak az osztrák polgári törvénykönyv megoldását követné ezzel a jogalkotó, de „a hozzánk közelebb eső példa [...] az országbírói értekezleti szabályok I. rész 4. és következő §-ai is [...] első helyen a végrendeleti öröklést szabályozzák.”⁵⁰

⁴⁴ HALLER 1882b. 98. p.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ HALLER 1882b. 108. p.

⁴⁸ „[...] ezen különböző alapokon nyugvó igények egymás mellett is megállhatnak, ezt külön kimondani felesleges, miután ellenkező rendelkezés sem eddigi jogunkban, sem az erdélyi részekben még részben érvényben lévő ausztriai polgári törvénykönyvben nem foglaltott s a »nem pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest« elve hazánkban soha sem követtetett.” HALLER 1882b. 108. p.

⁴⁹ ENYICZKEI 1882. 98. p.

⁵⁰ Uo. 99. p. v.ö. Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 1861.

Haller Károly a Tervezet szerkesztésére vonatkozó megállapításait követően az öröklési jogban található egyes jogintézmények fogalmi meghatározását elemezte. Következésképpen utalt arra, hogy mely rendelkezések tartoznak egy-egy tankönyvbe, s melyek egy törvénykönyvbe. A kodifikációk történetében általános jelenségként figyelhető meg, hogy az első tervezetekben, megfelelő példa hiányában a kodifikátorok olyan elméleti részeket is szabályozni szerettek volna, melyek valójában tankönyvbe tartoztak. Haller Károly, aki kiváló tanár hírében állt, pontosan tudta, mi az, amit tananyagként kell elsajátítani és mi az, amit törvénykönyvben kell a jogalkotónak szabályozni. Kiemelte, hogy a hagyaték, az örökség és a hagyomány fogalmát szabatosan kell meghatározni, mint ahogy az öröklési képesség, az öröklési jog megnyílásának időpontját és az örökség elfogadásának kérdését is tisztázni kell. Haller különbséget tett „az öröklési jog megszerzése és az örökség megszerzése között.”⁵¹ Az öröklési jogot a hagyaték megnyílásának időpillanatában lehet megszerezni, míg az örökséget csak ezt követően. Az életben előfordulhat, hogy az öröklési jogot az örökös ugyan megszerezte, de hamarabb meghalt, minthogy magát az örökséget birtokba vehette volna. E kérdésnek a tisztázása összefügg az ún. nyugvó hagyaték rendszerével. A magyar magánjogban még a szokásjogi szabályok világában sem létezett nyugvó hagyaték, azaz az örökös az örökhagyó halálának pillanatában – *ipso iure* – megszerezte az örökséget anélkül, hogy annak elfogadásához bármilyen egyéb feltételre szükség lett volna.⁵² Az OPTK rendelkezéseinek megfelelően viszont, elfogadó nyilatkozatot kellett tennie az örökösnek. Mivel Erdélyben az OPTK volt hatályban, mely előírta, hogy az örökösnek elfogadó nyilatkozatot kell tennie, mielőtt az örökrész birtokába lépne, a magyar jog pedig ezt nem ismerte, feltétlenül tisztázni kellett a kódex öröklési jogi tervezetében, hogy melyik rendszer marad meg általános érvénnyel. Ezért volt szükséges, hogy a Tervezet egyértelművé tegye, hogy a régi hagyományoknak megfelelően *ipso iure* öröklés marad érvényben Magyarországon, vagy valamilyen egyéb feltételhez köti a jogalkotó az örökség megszerzését.⁵³ Haller a magyar gyakorlatnak megfelelően az *ipso iure* öröklés elvének érvényesítését szorgalmazta.

A következő nagy kérdés az érdemtelenység fogalmának a tisztázása volt. A tradicionális magyar magánjogban ismeretlen volt az érdemtelenység. A kötött tulajdoni rendszerből és ezenbelül elsősorban az ősiség jogintézményéből kifolyólag nem lehetett a törvényes örökségből kizárni, legfeljebb a *Tripartitum*ban meghatározott esetekben osztályra lehetett kényszeríteni az örökösöket.⁵⁴ Az OPTK ezzel szemben részletesen felsorolta az érdemtelenégi eseteket.⁵⁵ Ezzel került be a hazai magánjogi rendszerünkbe az érdemtelenység fogalma, amely egyben az örökhagyó számára kitagadási okokat határozott meg. A vég-

⁵¹ HALLER 1882b. 107. p.

⁵² SUHAYDA 1864. 423–427. pp.

⁵³ E rövid, fogalmi egyértelműsége törekvő megjegyzéséből is érzékelhető Haller Károly gyakorlati és oktatói tapasztalata, miszerint egyértelműen elhatárolta mit kell tankönyvben megmagyarázni egy joghallgatónak és mi az, amit törvényben kell rögzíteni. Mennyiben érvényesítik a magyar szokásjogra épülő gyakorlatot a kodifikáció során és mennyiben akarja a jogalkotó más, idegen törvénykönyvek mintái alapján egységesíteni a magyar öröklési jogot.

⁵⁴ *Hármaskönyv* I. 52–53. cím. FRANK 1845, 497–499. pp. ZLINSZKY – REINER 1902. 1064. p.

⁵⁵ OPTK 540–542. §§; 768–774. §§§, MÁRKUS 1907. 168–174. pp.

rendelkezési szabadság elvének biztosításával az örökhagyó arra is felhatalmazást kapott, hogy a törvényben taxatív felsorolt esetekben az arra érdemtelen örökösét kitagadja a hagyatékból. Ezt az ITSZ is lehetővé tette, de nem az OPTK kitagadási okait juttatta érvényre, hanem visszatért a magyar hagyományokhoz és az osztály kikényszeríthetőségének eseteit szabályozta érdemtenségi, azaz kitagadási okként. *Haller Teleszky*vel szemben tagadta, hogy különbséget kellene tenni abszolút és „viszonylagos” érdemtenség között. ugyanakkor bírálta *Teleszky*t, hogy ebben a kérdésben a szász törvénykönyv szabályait ültette át tervezetébe. Az OPTK hatására kialakult gyakorlatban az örökhagyó megbocsáthatta az érdemtenségre okot adó cselekményt. *Haller Károly* e vonatkozásban különbséget tett az érdemtenségi okok között, s azon eset között, amikor az örökös az örökhagyó életére tört, azaz gyilkosságot, szándékos emberölést vagy ezek kísérletét követte el. Az utóbbi cselekményt a meg nem bocsátható tettek közé sorolta. Minden más esetben a megbocsátás lehetőségét megtartotta. Ahogy észrevételeiben fogalmazott: „*Nézetem szerint az elkövetett gyilkosságot vagy emberölést a sértett fél természetes okoknál fogva meg nem bocsáthatja; ha pedig a gyilkosság vagy emberölés nem sikerült, hanem csak kísérlet maradt, avagy ha az illető az ily bűntettek elkövetésénél mint bűntárs közreműködött, a megbocsátás erkölcsi okokból lehetetlen.*”⁵⁶

A törvényes öröklés szabályozásának már az elején *Haller* vitába szállt a Tervezet készítőjével. Szükségtelennek tartotta, hogy a törvényes öröklés keretei között nyerjen szabályozást a növedékjog. Szerinte ezt a kérdést a végrendeleti öröklés körében akkor kell tárgyalni, ha a végrendeleti örökösök egyike kiesik az öröklésből és az ő megürült részének sorsáról kell intézkedni. Álláspontja szerint azt az alapelvet kellene követni, hogy „[...] a végrendeletben meghatározott részre kinevezett örökösnek rendszerint sem törvényes örökösödésre, sem növedékjogra nincs igénye, kivéve azon esetet, ha a meghatározott rész előhagyományként lett hagyva, vagy ha különben a hagyatéknak egy része örökös nélkülivé válnék.”⁵⁷

A törvényes öröklés rendszerében a lemenők öröklésére vonatkozó szabályokhoz fűzött megjegyzések közül figyelemreméltó *Haller*nek a betudás intézményére vonatkozó észrevétele. Miután a törvényes öröklésnél az örökhagyó gyermekei egyenlő osztályrészre jogosultak, ezért már a tradicionális magánjog keretei között az a vélelem alakult ki, hogy mindazt az értéket, amit az örökhagyó még életében valamelyik örökösének kiadott, azt az örökrészbe be kell tudni. A betudás alapeszméje az a vélelem, hogy az örökhagyó egyik gyermekét sem akarja előnyben részesíteni a többivel szemben.⁵⁸ A Tervezet szerint az örökhagyó által még életében örökösei számára tett ajándékok közül a kiházasításként, önálló üzletalapítására, önálló háztartás berendezésére, hivatali állás elfoglalására adott javakat az örökös örökrészébe be kellett tudni, de a teljeskorú gyermek adósságainak törlesztésére adott pénzt már nem. A felsorolást az indokolta, hogy a gyakorlati életben nem volt mindig egyértelmű, hogy az örökhagyó által még életében

⁵⁶ HALLER 1882b. 108. p.

⁵⁷ HALLER 1882. 108. p.

⁵⁸ Az osztály szabályait már Werbőczy is meghatározta *Tripartitum*ában, majd a reformkorban a jobbágyok örökléséről szóló 1840: VIII. tc. rendelkezett erről részletesebben. Ez a gyakorlat élt tovább a mindennapok gyakorlatában, amelyet a Kúria a 43. sz. teljes ülési döntvénye indokolásában is elismert. *Hármaskönyv*. I. 99. III. 29. FRANK 1845, 483–485. pp. KERN- 102–103. pp. ZLINSZKY – REINER 1902 1142. p.

ingyenesen juttatott javak közül mit kell betudni és mit nem. E körben vitatott volt a felnőtt gyermek adósságainak kifizetése az örökhagyó által.⁵⁹ *Teleszky* megoldását, mely szerint az adósság kifizetése nem képezi a betudás tárgyát *Haller* ellenezte, mert ezzel a megoldással a törvényes öröklésnek azt az alapelvét sértették, amely a gyermekek közötti egyenlő osztályrész kialakítását tartotta legfőbb szempontnak. Ha az örökhagyó egyik gyermekének kifizette az adósságát, a másiknak pedig üzlet alapítására adott pénzt, az adósság kifizetésére adott pénzt nem kellett betudni, míg az üzletrész alapítására kapott összeget igen, a *Tervezet* szerint. Teljesen egyértelmű, hogy az örökös, akinek az adósságát fizette az örökhagyó ezzel az összeggel nagyobb örökrészhez jutott, mint a másik. Erkölcsi példák felsorolása mellett külföldi törvénykönyvek szabályaira is utalt *Haller* állításának alátámasztására.⁶⁰

A *Teleszky*-féle tervezet megvitatásakor a Magyar Jogászegylet 1884-ben arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a törvényben fel kell sorolni mindazon javakat, amelyeket az örökösök között osztályra kell bocsátani, azaz be kell tudni. A felsorolásba már a teljeskorú gyermek adósságának örökhagyó általi kifizetését is belevevették.⁶¹ *Haller* érvelésével *Jancsó* György is egyetértett, bár ellenezte a betudás eseteinek taxatív felsorolását. Általános elvként érvényesítette volna, hogy amit az örökhagyó életében adott örökösöknek azt az egyenlő osztály biztosítása érdekében az örökrészbe be kell tudni.⁶² A betudás általános elvként való elfogadását azért is javasolta, mert olyan vélemények is voltak, amelyek a gyermekek nevelésére, iskoláztatására költött pénzt is a betudás tárgyává akarták tenni.⁶³

Miután az öröklési jogi tervezet először a törvényes öröklést szabályozta és a jogász társadalom számára is első körben csak ezt jelentették meg, *Haller* Károly is csak a törvényes öröklés egyes szabályaihoz fűzött megjegyzést. Szerencsésnek tartotta, hogy a törvényes örökösök kategóriáinak megnevezésénél az örökhagyóhoz közelebbi fokban állókat „*törzs szerinti örökösnek*,” a távolabbi fokban állókat pedig „*íz-örökösöknek*” nevezte. Ez az elnevezés a magyar hagyományoknak jobban megfelelt. De nem értett egyet *Teleszky* azon álláspontjával, hogy a felmenői rokoni kört a déd- és ükszüelői körnél lezárta. Ahogy észrevételeiben fogalmazott: „[...] *nem látok semmi veszélyt abban, ha hazai jogunk eddigi álláspontjához képest a rokonság távolságára tekintet nélkül megadatik a törvényes örökösödési jog. Ha valaki bebizonyíthatja, hogy az örökhagyónak bár nagyon távolról, mindazonáltal valósággal vérrokona, s mint ilyen legközelebbi*

⁵⁹ KERN 107. p.

⁶⁰ „[...] legyen szabad nézetem támogatására még megemlítenem, hogy a legtöbb törvénykönyv szerint ... a szülők kötelezve vannak gyermekeiknek hagyományt, kiházásitást [...] adni, de olyan törvény nincs, mely a szülőköt kötelezné arra, hogy teljeskorú gyermekük adósságát kifizessék.” De ennél is fontosabb érvt fogalmazott meg, amikor azt írta: „[...] ha azt rendeli a törvény, hogy a gyermek köteles örökrészébe betudatni oly adományozásokat, melyekre az örökhagyó vele szemben törvénytől fogva kötelezve volt, nem kelene-e ezen elvet még inkább alkalmazni akkor, ha az örökhagyó az örökös érdekében oly fizetést teljesített, melyre kötelezhető nem volt.” HALLER 1882. 329. p.

⁶¹ v.ö. ZLINSZKY – REINER: 1142. p.

⁶² JANCÓSÓ 1884. 330. p.

⁶³ Az iskoláztatásra fordított költségek betudása nem volt idegen a rendi magánjogunkban. A jobbágyság 19. századi végrendeleteiben találni olyan intézkedést, amely arról szól, hogy a végrendelező azért nem jutatt valamelyik gyermekének semmit a hagyatékából, mert kitaníttatta. v.ö. HOMOKI-NAGY 2018.

*rokona, méltányosság szerint is inkább ennek jusson a hagyaték, mint uratlan vagyoneként az államnak.*⁶⁴ Ez az álláspont is jobban igazodott a tradicionális magyar öröklési szabályokhoz, ahol a kötött tulajdoni rendszerben a felmenők öröklését az első szerzőig engedte ősi és adományos jószágok esetében, míg az örökhatyó vásárolt vagyona tekintetében ilyen korlátot egyáltalán nem szabott. Az OPTK hatására jelent meg hazai jogunkban, hogy a felmenők esetében a szépszülei parentélánál távolabbi vérrokonok, illetve azok leszármazottai nem örökölhettek.

A Tervezet II. címében Teleszky a rokonok törvényes öröklési normáit rögzítette. *Haller* ebben a vonatkozásban a törvényes házasságból született, az utólagos házassággal törvényesített, a királyi kegyelemmel törvényesített és az örökbefogadott gyermekek örökléséhez fűzött néhány megjegyzést. Ezek bár látszólag csak a törvény szerkesztési hibáira hívták fel a figyelmet, mégis lényeges anyagi jogi szabályokra is utaltak. A házasságon kívül született gyermekek öröklésének a kérdésénél fontosnak tartotta megjegyezni egyrészt, hogy az anya házasságon kívül született gyermeke egyenlő öröklési joggal bír az érvényes házasságból született gyermekkel, mint ahogy az utólagos házasságkötéssel törvényesített gyermek és az eleve törvényes házasságból született gyermek öröklési joga között sem lehet különbséget tenni. A királyi kegyelemmel törvényesített gyermek esetében viszont már megjegyezte, hogy a törvényesítés hatályát nem lehet a születés pillanatára kiterjeszteni, ezért nem megfelelő a Tervezet azon megfogalmazása, hogy a törvényesített gyermeket úgy kell tekinteni, „*mintha törvényes házasságból született volna.*”⁶⁵

A házasságon kívül született gyermek öröklési jogának kérdésére még egyszer visszatért, amikor a Tervezetnek a házasságon kívül született gyermek és az ő rokonainak az öröklésére vonatkozó szabályait elemezte. A Tervezet elismerte, hogy „*a nem törvényes ágyból származott gyermek*” nemcsak az anya, hanem az anyai rokonok hagyatékában is törvényes öröklési joggal bír. Ezt *Haller* messzemenőig támogatta. De nem értett egyet a Tervezetnek azon rendelkezéseivel, melyek az ilyen gyermekeknek a vérszerinti apjuk hagyatékában való öröklési igényére vonatkozott. Az apa hagyatékából egyrészt csak akkor örökölhettek volna a házasságon kívül született gyermek, ha az apát a születési anyakönyvi kivonatba szabályszerűen bevezették vagy az apaság elismerését közokiratba foglalták. Másrészt, ha az apának sem leszármazója, sem öröklésre jogosult szülei, sem házastársa nem volt. Ez a rendelkezés a régi nemesi szokásjogot emelte volna törvényi szintre.⁶⁶ *Haller* ezt azért nem tartotta helyénvalónak, mert ha az apa elismerte saját gyermekének a házasságon kívül születettet, akkor miért kellett volna különbséget tenni az apa hagyatékában és az anya hagyatékában való örökösödés között. Miért kell közokiratba foglalni az apai elismerő nyilatkozatot, ha a gyermek csak végső soron örökölhettek az apja után? E kérdésben is látszik, hogy igazuk volt a Tervezet kritikusaiknak, akik kifogásolták, hogy a családjogi tervezet előtt kellene az öröklési jogi tervezetet vitatniuk. *Haller* a házasságon kívül született gyermeknek az apja utáni öröklési jogát korlátozhatónak vélte oly módon, hogy egyrészt csak fél kötelesrészre legyen jogosult, az ún. törzs szerinti örökösök létében a hagyaték csak

⁶⁴ HALLER 1882b. 130. p.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ *Hármaskönyv* I. 108. 1845, 161. p. ZLINSZKY – RAINER 1902, 103. p.

a felét kapja meg.⁶⁷ *Haller* véleményét osztotta *Róth* Ferenc is. „A törvénynek nem szabad jogaikban megcsorbítani azon gyermekeket, kik önhibájok nélkül nem az előirt formák szerint nyerték lételüket, hozzávéve azt, hogy azokat nemzójük is jogaikban csorbítani nem akarják. A nemző és nemzett közt a természet szülte a kapcsot, melyet a törvénynek szét kell válni a nemző akarata ellenére is nem szabad.” Ehhez még hozzáfűzte, hogy „[...] el kell ismernünk a család fontosságát, de minden, a család iránt érzett tiszteletünk mellett is nem foszthatjuk meg a házasságon kívüli gyermekeket az atya és az anyai rokonok vagyonábani örökösödési jogtól.”⁶⁸

Fontos része volt a tervezetnek a házastársak öröklésére vonatkozó fejezet. Nemesi jogunkban 1848 előtt ténylegesen nem rendelkeztek a túlélő házastársról. A nemesi jogban a férjet tekintették főszerzőnek, ezért lemenő örökösök hiányában a férj felmenői és oldalági rokonai örökölték az ősiség és az adományrendszer szabályainak megfelelően. Az özvegyen maradt feleség özvegyi jogra tarthatott igényt, illetve létezett az özvegyi öröklés szabálya, mely szerint az özvegyasszony férje ingó hagyatékának egy gyermeknyi részét, valamint férje jeggyűrűjét, ünnepi ruháját, a díszhintót az ahhoz tartozó lovakkal együtt kapta meg. Ezzel szemben a polgárok és a jobbágyok között ismert volt a közszerzemény, ezért, ha nem voltak gyermekek, akkor a közszerzeményi vagyonra élt a túlélő házastárs öröklési joga. Ez változott meg az OPTK-val, amikor nemcsak az özvegyen maradt asszonyt, hanem az özvegy férjet is megillette a hagyaték haszonélvezeti joga, másrészt általánossá vált a közszerzemény intézménye. Bár az ITSZ a férj haszonélvezeti jogát eltörölte, a közszerzemény intézményéhez nem nyúlt. *Teleszky* István nem tett különbséget a hagyaték jogi természetére nézve, azaz az öröklött és a szerzett vagyon közötti különbséget nem szabályozta, sőt nem szabályozta az özvegyi jogot, a túlélő özvegy nő özvegyi öröklésének szabályait sem. Ez volt a Tervezet egyik leginkább vitatott része. Ugyanakkor *Haller Teleszky* álláspontját fogadta el és leszögezte, hogy „[...] a tervezet ezen elvi álláspontját örömmel üdvözlöm.”⁶⁹ Kevesen voltak, akik ebben a korban ennyire határozottan egy több évszázados szabály megléte ellen foglaltak állást. *Haller* következetesen kitartott azon véleménye mellett, hogy az öröklött és a szerzett vagyon között nem szabad különbséget tenni,⁷⁰ ezért bírálta a Tervezetnek a „törvényes utóörökösödésre” vonatkozó rendelkezéseit is. Ez az örökhagyó öröklött vagyonára vonatkozó törvényes örökléséről szólt abban az esetben, ha az örökhagyónak nem volt lemenő örököse. Ezt nem örökölhette a túlélő házastárs, hanem kizárólag azon az ágon rokonok, amely ágról öröklődött a hagyaték ezen része.⁷¹

Az özvegyet megillető haszonélvezeti joggal összefüggésben szintén a régi szokásjogi normáktól eltérő álláspontot képviselt *Haller*. Ahogy az özvegyi jog esetében, úgy a haszonélvezeti jog tárgyalásánál is az alapelv az volt, hogy az özvegy nőt csak addig

⁶⁷ HALLER 1882b. 328. p.

⁶⁸ RÓTH 1884. 242. p.

⁶⁹ HALLER 1882. 130. p.

⁷⁰ Az öröklött és a szerzett vagyon elkülönítésének mérvadó képviselője *Grosschmid* Béni volt, aki hosszú tanulmányt írt erről a kérdéssel a *Magyar Igazságügy* 1879. évi számaiban. De az öröklött, azaz ági vagyon öröklésének kérdését tárgyalta már *Zlinszky* Imre is *A törvényes örökösödési rend kérdéséről* című cikkében. WENCZEL II. 1874. 478.p. A kérdést részletesen elemezte *Pólay* Elemér.

⁷¹ HALLER JK.1882b. 336. p.

illette meg férje hagyatékának hasznélvezete, amíg elhunyt férje nevét viselte, azaz, amíg új házasságot nem kötött. *Teleszky* is ebben az értelemben fogalmazta meg az özvegy hasznélvezeti jogát a tervezetben. Ezzel szemben *Haller* arra hívta fel a figyelmet, hogy miért szűnik meg a hasznélvezeti jog, ha a nő új házasságot köt, de kiskorú gyermekeit az új házasságban is saját maga neveli, sőt gondoskodik a kiskorúakat megillető apai hagyaték védelméről. „[...] *nem látom indokolva [...] mely szerint a házastárs a hagyaték azon részét, mely saját gyermekeinek jut, csak újabb házasságra lépéséig hasznélvezheti, s mégis tartozzék gyermekei tartásáról és neveltetéséről gondoskodni. A saját gyermekek az újabb házasságalépés folytán is saját gyermekek maradnak.*”⁷² *Haller* Károly ezzel a véleményével szigorú kritikát fogalmazott meg egy több évszázados joggyakorlattal szemben. Az özvegy nő hasznélvezeti joga az özvegyi jogból eredt, illetve maradt fenn, de ettől független volt az árván maradt gyerekek vagyonának a kezelési joga. Az özvegyen maradt anya a nemesi jogban nem lehetett a kiskorú gyermekek gyámja, ezt a tisztet vagy az apa végrendeletében megjelölt személy vagy az apai férfi rokonok töltötték be. Ezzel összefüggésben hívta fel a figyelmet *Haller*, hogy a készülő törvénykönyvnek a családjogi részében ezt a kérdést is szabályozni kell. Itt merült fel annak a gondolata is, hogy ha egységes törvénykönyv készül, akkor mindazon törvények, amelyek a magánjog egyes intézményeit szabályozták, a törvénykönyv hatálybalépésével egyidejűleg hatályukat veszítik.⁷³

A túlélő házastárs öröklésének volt még egy vitatott pontja. A házastárs csak akkor örökölhette a hagyaték egészét, ha elhunyt házastársának egyetlen egy örököse sem volt, vagy az örökös/ök a hagyatékot nem akarták volna elfogadni. *Haller* ezzel szemben azon a véleményen volt, hogy „[...] *a házastársak között lévő benső és szívós összeköttetés, melyet csak a halál szüntetett meg, több méltatást érdemel, s bizonyára közelebb jár a törvény az örökhagyó valószínű akaratához, ha túlélő társának a távoli rokonok fölött előnyt ad.*”⁷⁴ Ennek alapján a túlélő házastárs lemenők hiányában megelőzte volna az örökhagyó felmenő és oldalági rokonait, „[...] *a túlélő házastárs az egész hagyatékra örököse legyen azon esetben, ha a törzs szerinti örökösödésre hivatott rokon nincs.*”⁷⁵ Ezzel a véleményével *Haller* szintén egy igen modern felfogást képviselt, hiszen a túlélő házastárs öröklési jogát a felmenő és oldalági rokonok elé helyezte. Ez persze összefüggött azzal, hogy az öröklött és szerzett vagyon között sem akart különbséget tenni.

*Teleszky*t igen heves bírálat érte, amiért a családi vagyon védelme helyett a házastárs öröklésének gondolatát vetette fel. *Grosschmid* Béni épp ezen a ponton támadta leginkább *Teleszky* tervezetét és írta meg híressé vált munkáját az öröklött és szerzett vagyonról.⁷⁶ Többek között ennek lesz köszönhető az ági vagyon intézményének máig tartó fenntartása magánjogi rendszerünkben. De látható, hogy nemcsak *Teleszky* gondolta azt, hogy az ősi szokásjogon alapuló ági öröklést legalább is korlátozni kellene, hanem *Haller* Károly is. Sőt, *Haller* még *Teleszky*nél is radikálisabb álláspontot képviselt

⁷² HALLER 1882b. 130–131. pp.

⁷³ Az 1880-as években csak néhány ilyen törvény volt hatályban, többek között a gyámságról és a gondnokságról szóló 1877: XX. tc.

⁷⁴ HALLER 1882b. 131. p.

⁷⁵ HALLER 1882b. 131. p.

⁷⁶ GROSSCHMID 1896.

a túlélő házastárs érdekében. Kár, hogy a szakirodalomban ma már meg sem említik *Haller* nevét és véleményét ebben a kérdésben.

A törvényes öröklés vonatkozásában érdekes elméleti magyarázatot fűzött *Haller* az örökségről való lemondáshoz. A lemondást az örökhagyó és az örökös között létrejött szerződés tartalmazhatja, ezért csak mindkét fél elfogadása esetén hatályosulhat a lemondás. A szerződés az örökhagyó és az örökös között keletkeztet jogviszonyt, amelynek az abban foglalt jog és kötelezettség a tárgya. Ezért *Haller* véleménye szerint az örökös csak arról mondhat le, ami őt jogszerűen megilleti. Törvényes öröklés keretei között, a lemondó örökös az örökhagyó életében, törvény szerint, csak a kötelesrész illeti meg, tehát lemondani csak a kötelesrésztől mondhat le. *Haller* szükségesnek vélte azon okok rögzítését, amikor a szükségképpen örökös az őt megillető kötelesrésztől lemondhat. Álláspontja szerint a törvényes örökrésztől senki sem mondhat le, „[...] *mert ilyen az örökhagyó életében még nem létezik, ami pedig nem létezik [...] a felett szerződést kötni jogi lehetetlenség.*”⁷⁷ Ha a lemondás szerződés, akkor ezt a kérdést vagy a kötelesrésztől szóló részben kell szabályozni, vagy az öröklési szerződésről rendelkező fejezetben, s ezzel *Haller* visszautalt a Tervezet szerkezetére vonatkozó megjegyzéseire. *Haller*nek ezt az álláspontját a későbbi magyar magánjogi szakirodalom nem fogadta el, és a lemondást következetesen a törvényes öröklés részének tekintette. Ez mutatkozik meg *Kern* Tivadar munkájában is, amelyben a lemondás következményét úgy ítélte meg, hogy ha az örökös lemondott a törvényes örökrésztől, akkor „[...] *nem tarthat igényt a kötelesrésztől sem [...] viszont a törvényes felerésztől (kötelesrésztől) való lemondás kiterjed a törvényes örökségre is.*”⁷⁸

A lemondással kapcsolatban még egy kérdést érintett: kötelező érvényű-e az örökös lemondása az ő örökösire. *Haller* elismerte, hogy sem a magánjogi irodalomban, sem az egyes törvénykönyvekben nem adtak erre egyértelmű választ. A Tervezetben Teleszky véleménye szerint a lemondás nem kötelezte volna a lemondót, míg *Haller* ezzel ellentétes állásponton volt. Véleményét érdemes hosszabban idézni. „*A felett nem lehet kétség, hogy a halál csak oly jogot vagy kötelezettséget szüntet meg, mely törvény, szerződés vagy végrendelet által az elhunyt személy életéhez volt kötve. Ha tehát a lemondási szerződésben kikötöttek, hogy azon esetre, ha a lemondó az örökhagyó előtt elhalna, leszármazóit a lemondás ne kötelezze, ez okvetlenül érvényes is, helyes is. De ha ily kikötés nem történt, a feltétel nélkül megkötött jogügylet hatályosságát az egyik fél korábbi halálának esélyétől függővé tenni már nem helyes; mert a lemondó halála által nem enyésznek el az okok, melyek a lemondást annak idején előidéztek [...] a lemondó jogosítva volt az őt megillető kötelesrésztől lemondani, aminek folytán öröklési igénye elenyészett, mely pedig halála folytán a helyébe lépő leszármazói javára már nem éledhet fel.*”⁷⁹ Annak a kérdésnek az eldöntése, hogy a lemondás kihat-e a lemondó leszármazóira a századforduló kodifikációs vitáiban is felszínre került és a jogászok később sem voltak egységes állásponton. *Grosschmid* Béni azt az álláspontot képviselte, hogy a lemondó e ténnyel kiesik az öröklésből, de „leszármazói saját jogukon lépnek a

⁷⁷ HALLER 1882b. 337. p.

⁷⁸ KERN 166. p.

⁷⁹ HALLER 1882b 338. p.

kiesés folytán megüresedett helyre, mert közvetlen kapcsolatban állnak a nagyszülőkkel.⁸⁰ A többség mégis azt az álláspontot képviselte, amit *Haller Károly* is, hogy a lemondás hatálya kiterjed a lemondó személy leszármazottaira is.⁸¹

A tanulmány terjedelme nem tette lehetővé, hogy *Haller Károlynak* a magánjogi résztervezetekre adott észrevételeit minden elemében – különös tekintettel a dologi jogra és a kötelmekre – elemezzük. Egy másik tanulmányban érdemes lesz ezirányú gondolatait is megvizsgálni, mert bár lehet, hogy egyes esetekben a tudomány meghaladta nézeteit, de egy oly korban élt és alkotott, amely meghatározó volt magánjogunk történeti fejlődésében. Életét a szó szoros értelmében megosztotta Kolozsvár és a tanítás között. Bár a jogtudomány területéről kevés munkája maradt ránk – különösen sajnálatos, hogy felolvasásait, beszédeit nem gyűjtötték össze – ezekből kitűnik széleskörű olvasottsága, elmélyült tudása elsődlegesen a magánjog, de a jog- és gazdaságtudomány más területein is.

III. Fontosabb művei

Az általános polgári törvénykönyv, mint az jelenleg Erdélyben érvényes, minden a legújabb időig megjelent és még hatályban levő utólagos rendeletekkel, felvilágosító és utasító jegyzetekkel ellátta. Kolozsvár, 1865.

A váltóeljárás a marosvásárhelyi kir. tábla területén jelenleg érvényes alakjában. Kolozsvár, 1870.

Adalék a jogforrások elméletéhez. Budapest, 1876. Különnyomat a Jogtudományi Közlönyből.

Gazdasági jogisme. A gazdasági tanintézetek növendékei és a mezei gazdák szükségletéhez alkalmazva. Kolozsvár, 1878.

A gazdasági értékekről. Kolozsvár, 1880.

Észrevételek az általános magánjogi törvénykönyv tervezetére. Jogtudományi Közlöny 1881/51. 421–424. 1881/52. 430–431. [HALLER 1881]

Észrevételek az általános magánjogi törvénykönyv tervezetére. Jogtudományi Közlöny 1882/1. 3–5. 1882/2. 10–12. 1882/3. 18–20. 1882/4. 30–31. [HALLER 1882a]

Észrevételek a magyar magánjogi törvénykönyv előadói tervezetének ötödik rész, első és második címére. Jogtudományi Közlöny 1882/13. 97–98. 1882/14. 107–108. 1882/17. 130–131. 1882/41. 328–329. 1882/42. 336–338. [HALLER 1882b]

Észrevételek az „Általános magánjogi törvénykönyv” tervezetének a „Dologi jogot” tárgyazó részére. Jogtudományi Közlöny 1883/8. 57–58. 1883/10. 73–75. 1883/12. 98–100. 1883/14. 106–107. 1883/17. 131–132. 1883/21. 162–163. 1883/24. 186–189. 1883/26. 204–205. 1883/27. 210–213. 1883/28. 218–220. 1883/29. 227–228. 1883/30. 234–236. 1883/32. 251–252. 1883/33. 258–259. 1883/34. 267–268. 1883/37. 290–291. 1883/38. 299–300. 1883/39. 307–308. 1883/40. 315–316. 1883/43. 339–340. 1883/45. 356–357. 1883/47. 372–373. 1883/49. 386–387. [HALLER 1884]

⁸⁰ ZLINSZKY – REINER 1902, 1129. p.

⁸¹ KERN 169. p.

Észrevételek az általános magánjogi törvénykönyv tervezetének «Kötelmi jogi» (általános) részére. Jogtudományi Közlöny 1884/31. 241–242. 1884/32. 251–252. 1884/33. 257–258. 1884/34. 266–267. 1884/37. 289–291. 1884/32. 332–333. [HALLER 1884]

A középítés. Kolozsvár. 1884.

Az osztrák általános polgári törvénykönyv (szövege) jelenleg még érvényes alakjában. Budapest, 1884.

Észrevételek az általános magánjogi törvénykönyv tervezetének «Kötelmi jogi» (általános) részére. Jogtudományi Közlöny 1887/31. 242–243. 1887/32. 250–252. 1887/33. 259–260. 1887/34. 266–269. 1887/35. 282. 1887/39. 309. [HALLER 1887]

IV. Irodalomjegyzék

APÁTHY ISTVÁN: *Általános magyar magánjogi törvénykönyv. Kötelmi jog.* 1882–1884.

Budapesti Szemle 19. kötet. Pest, 1864. 368. p.

DELL'ADAMI REZSŐ: *Magánjogi codifikációnk és régi jogunk.* (Magyar Jogászegyleti Értekezések XXXIII.) Budapest, 1887.

DÓSA ELEK: *Erdélyhoni jogtudomány. II. Erdélyhoni magánjogtan.* Kolozsvár, 1861.

Emlékkönyv Haller Károly működéséről. Kolozsvár, 1906

ENYICZKEI GÁBOR: *Az örökösödési törvénytervezet beosztásához.* Jogtudományi Közlöny 1882/12. 98–99.

FAZAKAS LÁSZLÓ: *Haller Károly, Kolozsvár városszépítő polgármestere.* Erdélyi Krónika. 2019. február 07.

FRANK IGNÁCZ: *A közigazság törvénye Magyarhonban I.* Buda, 1845.

GROSSCHMID BÉNI: *Öröklött és szerzett vagyon.* Magyar Igazságügy 1879. évi számaiban folytatódólagosan, majd Pulitzer K. Budapest, 1897.

GYÖRY ELEK: *Általános magyar magánjogi törvénykönyv. Általános rész.* Budapest, 1882.

HALMOSY ENDRE: *Általános magyar magánjogi törvénykönyv. Dologi jog.* Budapest, 1882.

HOFFMANN PÁL: *Általános magánjogi törvénykönyv tervezete Magyarország számára. Általános Rész.* Pest, 1871.

HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Der Durchbruch des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches in Ungarn.* In: LÖHNIG, MARTIN – WAGNER, STEPHAN: „Nichtgeborene Kinder des Liberalismus”? Mohr Siebeck. Tübingen, 2018. 71–90. pp.

HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Jobbágy-parasztok végrendeletei Szentes mezővárosában.* Szekszárd, 2018. *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok.* Pest, 1861.

JANCSÓ GYÖRGY: *A betudás.* Jogtudományi Közlöny 1884/42. 331–332. pp

JELLINEK ARTHUR: *A magyar általános törvénykönyv tervezete.* Jogtudományi Közlöny 1882/22.

KALLÓS LAJOS: *A magyar polgári jog alapelvei.* Debrecen, 1865.

KERN TIVADAR: *Törvényes öröklés.* In: FODOR ÁRMIN: *Magyar magánjog V.* Budapest, [é.n.] 68–174. pp.

MÁRKI SÁNDOR: *A Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem története 1872–1919.* Pisztory Mórral együtt, Kolozsvár, 1896.

MÁRKUS DEZSŐ: *Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv mai érvényében.* Grill K. Budapest, 1907.

NAGY FERENC: *A kereskedelmi társaságok jogi természete.* Magyar Igazságügy 1878. 117–150. pp.

ÖKRÖS BÁLINT: *Magyar polgári magánjog az 1848-dik évi törvényhozás és az országbírói tanácskozmány módosításai nyomán kézikönyvül.* Pest, 1861.

PÓLAY ELEMÉR: *Kísérlet a magyar öröklési jog önálló kodifikációjára a XIX. században.* Acta Juridica et Politica Tom. XXI., Fasc. 4. Szeged, 1974.

-
- RÓTH FERENC: *A törvénytelen gyermek öröklési jogáról*. Jogtudományi Közlöny, 1884/31. 241–244. pp.
- SUHAYDA JÁNOS: *A magyar polgári anyagi magánjog rendszere*. Trattner K. Pest, 1864.
- TELESZKY ISTVÁN: *Általános magyar magánjogi törvénykönyv. Öröklési jog*. Budapest, 1882.
- WENCZEL GUSZTÁV: *Magyar magánjog I-II*. Budapest, 1874. ZLINSZKY IMRE: *A törvényes örökösödési rend kérdéseiről*. Jogtudományi Közlöny 1876/44.
- ZLINSZKY IMRE – REINER JÁNOS: *A magyar magánjog mai érvényében*. 8. kiadás, Franklin T. Budapest, 1902.